

Beata Lorens

(Rzeszów)

KASATA KLASZTORU BAZYLIAŃSKIEGO W ZAWAŁOWIE W 1793 R.

Słowa kluczowe: bazylianie, monaster, Zawałów, kasata, inwentarz, nieruchomości, biblioteka klasztorna

Keywords: Basilian monks, monastery, Zavalov (Ukraine), dissolution, inventory, real properties, monastery library

Wśród monasterów bazyliańskich skasowanych w ostatniej ćwierci XVIII w. w Galicji znalazł się m.in. klasztor w Zawałowie. Jego kasata została przeprowadzona w 1793 r., lecz decyzję o niej podjęto już w 1787 r., a więc w czasie zarządzanej przez cesarza Józefa II akcji regulacji parafii. W jej ramach do likwidacji przeznaczono 42 męskie monasterie bazyliańskie. Kasata klasztoru w Zawałowie nie została ujęta w opracowaniu ks. Władysława Chotkowskiego poświęconym likwidacji monasterów bazyliańskich w Galicji, wydanym w 1922 r.¹ Brak informacji o losie budynków i dóbr ruchomych zgromadzonych w tej placówce stał się impulsem do podjęcia tego tematu². Bazę źródłową dla niniejszego

* Referat pt. „Kasata bazyliańskiego monasteru w Zawałowie w 1793 r.” został wygłoszony na międzynarodowej konferencji naukowej „Losy i znaczenie dziedzictwa po klasztorach skasowanych na obszarze Galicji pod rządami austriackimi (w 230. rocznicę rozpoczęcia kasat józefińskich w Galicji)” w Nowym Sączu w dniach 17–19 października 2013 r.

¹ W. Chotkowski, *Redukcje monasterów bazylijskich w Galicji* (Rozprawy Polskiej Akademii Umiejętności, Wydział Historyczno-Filozoficzny, seria 2, 38), Kraków 1922, s. 11. Autor jedynie wymienił Zawałów wśród 42 monasterów przeznaczonych do zamknięcia na mocy dekretu z 8 września 1787 r.

² Wprawdzie o kasacie monasterów bazylijskich w Galicji opublikowałam artykuł zatytułowany *Bazylianie w Galicji wobec działań kasacyjnych w latach 1772–1792*, w: *Kasaty klaszto-*

opracowania stanowią przede wszystkim dokumenty związane z kasatą monasteru pochodzące z lat 1792–1793 przechowywane w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie oraz inwentarze klasztoru z ostatnich lat jego funkcjonowania, które pozwalają odtworzyć jego stan materialny.

Zawałów to miasteczko położone pod względem administracyjnym w ziemi halickiej w województwie ruskim w okresie I Rzeczypospolitej, zaś po I rozbiorze Polski w cyrkule brzeżańskim Królestwa Galicji i Lodomerii. W drugiej połowie XVIII w. liczba ludności w Zawałowie i wsiach stanowiących jego przedmieścia (Zastawcze, Jabłonówka, Zaturzyn, Seredne i Pod Monasteryem) sięgała 962 osób, z których prawie 67% stanowili unicy³. Według inwentarza sporządzonego w 1793 r. w mieście i na przedmieściu Zastawcze mieszkało 36 rodzin żydowskich i 104 chrześcijańskie⁴. W Zawałowie funkcjonowały cerkwie parochialne pw. św. Michała Archanioła i św. Jerzego (na przedmieściu Zastawcze), zaś łacinnicy należeli do parafii rzymskokatolickiej w Konkolnikach⁵. W drugiej połowie XVIII w. właścicielem dóbr zawałowskich był wojewoda nowogródzki książę Józef Aleksander Jabłonowski, a po jego śmierci w 1777 r. wdowa po nim Franciszka Wiktorja Jabłonowska. Pod koniec XVIII w. dziedziczką Zawałowa była córka Jabłonowskiego Teofila Sapieżyna⁶.

Monaster położony był na południowy zachód od miasta, na porośniętym lasami wzgórzu zwanym Kamienna Góra, nad rzeką Złota Lipa, lewym dopływem Dniestru, naprzeciwko zamku zawałowskiego⁷. Został założony w XVII w. Określenie dokładniejszej daty nastęrcza jednak trudności. Według historyków

rów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie, t. 1: *Geneza. Kasaty na ziemiach zaborów austriackiego i rosyjskiego*, red. M. Derwich, Wrocław 2014, s. 215–232, ale nie zawierał on szczegółowych informacji odnoszących się do Zawałowa.

³ Z. Budzyński, *Kresy południowo-wschodnie w drugiej połowie XVIII wieku*, t. 1: *Statystyka wyznaniowa i etniczna*, Przemyśl–Rzeszów 2005, s. 357.

⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej cyt. AGAD), zespół 388 (zbiór A. Czołowskiego), sygn. 188, Cykuł brzeżański XVI–XIX w., s. 101–104; Lu.Dz. [Ludwik Dziedzicki], *Zawałów*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 14, red. B. Chlebowski i in., Warszawa 1895, s. 484–485.

⁵ Z. Budzyński, *Kresy południowo-wschodnie...*, s. 357; B. Szady, *Geografia struktur religijnych i wyznaniowych w Koronie w II połowie XVIII wieku*, Lublin 2010, s. 723.

⁶ Центральний Державний Історичний Архів України м. Львів (dalej cyt. ЦДІА), f. 146, Galicyjskie Namiestnictwo, op. 84, sp. 2070, Sprawozdania, spisy, korespondencja i inne dokumenty o likwidacji gr. kat. monasteru bazylińskiego w Zawałowie i inwentarze różnych monasterów okręgu brzeżańskiego 1792–1795, k. 52; f. 146, op. 84, sp. 2223, Raporty, listy, korespondencja i inne dokumenty dotyczące likwidacji klasztoru bazylińskiego w Zawałowie (okręg brzeżański), t. 1, k. 122.

⁷ ЦДІА, f. 201, Greckokatolicki Konsystorz Metropolitalny we Lwowie, op. 4, sp. 613, Inventaria Monasteriorum Ord[inis] S[ancti] P[at]ri Basilii Magni sub Titulo Protectionis B[eatae] V[irginis] Mariae ab Anno 1730mo ad Annum 1765um, k. 481. Rękopis ten nosił również sygnaturę f. 201, op. 46, sp. 1917.

bazylińskich jego fundacja nastąpiła w 1614 r.⁸ W inwentarzach monasteru jako pierwszą pewną datę potwierdzającą jego istnienie wymieniano natomiast rok 1658, data ta wyryta była na dzwonie w cerkwi monasterskiej pw. św. Mikołaja. W przywilejach nadanych monasterowi w XVIII w. przez Jabłonowskich powtarzano legendę związaną z rozpowszechnieniem kultu św. Mikołaja oraz założeniem monasteru zawałowskiego, przypisującą te zasługi księciu Romanowi, uważanemu za protoplastę rodów Ostrogskich i Jabłonowskich, który w czasie najazdu rabusiów pod dowództwem niejakiego Buniaka w XIII w. miał tutaj ujrzyć św. Mikołaja biskupa i dzięki jego wstawiennictwu odnieść zwycięstwo. Według genealogii zawartej w przywilejach Roman miał być bratem Daniela halickiego⁹. W XVII w. monaster zawałowski zamieszkały był przez czerńców prawosławnych. Przywileje dla monasteru wydał kasztelan krakowski i hetman wielki koronny Stanisław Jan Jabłonowski, zostały one jednak utracone, gdy ihumen monasteru w Zawałowie, szukając schronienia w czasie wojen tureckich, zginął w Suczawie na Wołoszczyźnie¹⁰.

W 1700 r. monaster wraz z eparchią lwowsko-halicko-kamieniecką przystąpił do unii z Kościołem łacińskim. Syn Stanisława Jana Jabłonowskiego – chorąży wielki koronny książę Aleksander Jan najpierw 23 sierpnia 1714 r. nadał monasterowi wolne mlewo w młynach zawałowskich, zaś 15 maja 1721 r. we Lwowie podpisał przywilej przyznający monasterowi prawo do gruntu, na którym stał, pozwolenie na wykarczowanie zarośli w okolicznym lesie na ogród, zwolnienie zakonników od dziesięciny pszczelej oraz prawo produkcji wódki i warzenia piwa na własne potrzeby. Uposażenie klasztoru potwierdził i poszerzył wojewoda nowogródzki Józef Aleksander Jabłonowski mocą przywileju wystawionego w Zawałowie 19 listopada 1755 r.¹¹

Opisy rezydencji zakonnej, cerkwi i zabudowań gospodarczych przekonują o podobieństwie struktury budynków do innych monasterów bazylińskich na tym terenie. Były to drewniane budynki kryte gontem lub słomą, położone z dala od zwartej osadnictwa. W obejściu monasterskim znajdowały się cerkiew lub kaplica, rezydencja zakonna oraz budynek mieszczący kuchnię i refektarz.

⁸ М.М. Ваврик, *Напис розвитку і стану василіянського чина XVII–XX ст. Топографічно-статистична розвідка*, Рим 1979, s. 209. Nie wskazano jednak źródła tej informacji.

⁹ ЦДІА, f. 146, op. 84, sp. 2225, Raporty, listy, korespondencja i inne dokumenty dotyczące likwidacji klasztoru bazylińskiego w Zawałowie (okręg brzeżański), t. 3, k. 17–18v; Львівська Національна Наукова Бібліотека України імені Василя Стефаника, Відділ Рукописів, (dalej cyt. ЛННБ), f. 3, Рękopisy bazylińskie, od. zb. 613, Inwentarz monasteru w Zawałowie, k. 1–1v. Podane w tej legendzie związki rodzinne są błędne. Zob. D. Dąbrowski, *Rodowód Romanowiczów księżąt halicko-wołyńskich*, Poznań–Wrocław 2002.

¹⁰ ЦДІА, f. 146, op. 84, sp. 2225, k. 17–18v; ЛННБ, f. 3, od. zb. 613, k. 1–1v.

¹¹ ЦДІА, f. 201, op. 4, sp. 613, k. 481; ЛННБ, f. 3, od. zb. 613, k. 1–1v; AGAD, Zbiór A. Czołowskiego, sygn. 252, Bazylianie, s. 55–58; B. Lorens, *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780*, Rzeszów 2014, s. 189–190.

W pewnym oddaleniu znajdowały się zabudowania folwarczne i ewentualnie domostwa poddanych klasztornych.

Czas wzniesienia cerkwi monasterskiej pod wezwaniem św. Mikołaja Biskupa określano zgodnie z datą odlaną na dzwonie na rok 1658. Była to świątynia orientowana, drewniana, o trzech kopułach krytych gontem, czterech dużych oknach i siedmiu małych. Prowadziło do niej troje drzwi. W babińcu stała marmurowa waza na wodę święconą oraz dwa *mizerne* ołtarzyki z obrazami przedstawiającymi Matkę Bożą oraz św. Onufrego. W środku cerkwi pod chórem, na którym zobrazowano dziesięć mądrych panien ewangelicznych, umieszczono cztery drewniane ławki dla wiernych „dystygowanych”. Ściany cerkwi pokryte były malowidłami przedstawiającymi po prawej stronie tajemnice Pańskie, zaś po lewej Sąd Ostateczny. W wielkim ołtarzu rzeźbionym „staroświecko” znajdował się obraz św. Mikołaja czczony jako cudowny, zaś pod nim „proste” cyborium. Przed ołtarzem zgodnie z tradycją cerkiewną ustawiony był ikonostas, opisywany jako „*Deisus* staroświeckiej roboty”, i carskie wrota. Na ich szczycie umieszczono malowaną Pasję ze stojącymi pod krzyżem Matką Bożą i św. Janem Ewangelistą. Wśród ikon namiestnych znajdowały się wyobrażenia Zbawiciela, Matki Bożej i św. Mikołaja, zaś na carskich i diakońskich wrotach – wyobrażenie patriarchy Abrahama i Melchizedeka. Po obu stronach wielkiego ołtarza, w chórach przeznaczonych dla zakonników, znajdowały się ołtarze boczne poświęcone Przeniesieniu Ciała św. Mikołaja i Przemienieniu Pańskiemu. Za wielkim ołtarzem usytuowano zakrystię, w której przechowywano szaty i bieliznę liturgiczną. W cerkwi nie było chrzcielnicy, konfesjonału ani organów¹².

Świątynia nie miała praw parafialnych, ale była odwiedzana przez wiernych z okazji odprawianych w niej uroczyscie odpustów, zwłaszcza w maju z okazji święta Przeniesienia Ciała św. Mikołaja¹³. W 1762 r. papież Klemens XIII nadał odpust wierzącym, którzy w wyznaczony dzień odwiedzili cerkiew bazyliąską św. Mikołaja w Zawałowie i spełnili przypisane praktyki religijne. Eparcha lwowski Leon Szeptycki pismem danym we Lwowie 23 kwietnia 1765 r. określił termin tego odpustu właśnie na dzień 9 maja (święto Przeniesienia Relikwii św. Mikołaja)¹⁴. W 1789 r. roczny dochód uzyskiwany z ofiar w cerkwi oszacowano na 265 florenów 46½ krajcarów, zaś wydatki związane z utrzymaniem świątyni sięgały kwoty 130 florenów 12 krajcarów¹⁵.

¹² ЛННБ, ф. 3, од. зб. 613, к. 3–3v; ЦДІА, ф. 201, оп. 4, сп. 613, к. 481; ЦДІА, ф. 146, оп. 84, сп. 2070, к. 53.

¹³ ЦДІА, ф. 146, оп. 84, сп. 2225, к. 22–103v.

¹⁴ *Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799*, підгот. О.А. Купчинський, Е.І. Ружиский, Київ 1972, s. 533, nr 1077.

¹⁵ ЛННБ, ф. 3, од. зб. 371/6, Інвентарз монастиря завалівського 1789, к. 4v–5.

Cerkiew wyposażona była w utensylia niezbędne do sprawowania Służby Bożej: pięć kielichów srebrnych pozłacanych, patyny, gwiazdy, łyżeczki, puszkę srebrną pozłocaną do przechowywania Najświętszego Sakramentu. W 1777 r. zakupiono srebrną monstrancję, za którą zapłacono 170 złp, zaś według inwentarza z 1792 r. wyceniono ją na 55 florenów¹⁶. W 1792 r. cerkiew dysponowała 13 kompletami szat liturgicznych w różnych kolorach. Były to tzw. aparaty, czyli odpowiednik łaćńskiego ornatu ze stulą i manipularzami, zwanymi narukwicami. Ponadto na wyposażeniu były dalmatyka, humerały oraz alby. Uzupełnieniem była bielizna ołtarzowa: korporały, puryfikarze i obrusy na ołtarze. Ich wartość oszacowano na ponad 109 florenów¹⁷.

Tabela 1. Księgi liturgiczne w cerkwi monasterskiej w Zawalowie w 1775 r.

Rodzaj księgi	Liczba tomów i miejsce druku	Łączna liczba ksiąg
Ewangeliarz	4 druku lwowskiego	4
Apostoł	1 druku lwowskiego, stary	1
Czasosłów (Horologion)	2 druku poczajowskiego nowe, 1 druku kijowskiego, 1 stary	4
Jarmołoj (Irmologion)	1 druku lwowskiego, 1 pisany	2
Służebnik (Mszał)	1 nowy druku poczajowskiego, 1 druku uniowskiego, 4 stare, 1 druku lwowskiego	7
Oktoich (Oktoichon)	2 druku poczajowskiego, 1 stary druku lwowskiego	3
Psalterz	1 druku lwowskiego, 1 druku kijowskiego	2
Trebnik (Euchologion)	3 druku uniowskiego i poczajowskiego	3
Trefołoj (Trefologion)	1 druku lwowskiego	1
Triodion Kwietny (Paschalny)	1 druku lwowskiego	1
Triodion Postny	1 druku lwowskiego	1
Minieja	4 druku poczajowskiego	4
Obszczyna	1 drukowana, 1 pisana	2
Akafist	1 druku kijowskiego, 1 druku poczajowskiego	2
inne	10	10

Źródło: ЛННБ, ф. 3, од. зб. 613, к. 28.

¹⁶ ЛННБ, ф. 3, од. зб. 613, к. 25; ЦДІА, ф. 146, оп. 84, сп. 2070, к. 53.

¹⁷ ЦДІА, ф. 146, оп. 84, сп. 2070, к. 54–54v.

W 1775 r. w cerkwi zawałowskiej było 47 tomów ksiąg liturgicznych, w większości drukowanych w typografiach lwowskiej i poczajowskiej¹⁸. W 1792 r. w inwentarzu uwzględniono 26 tomów wycenionych na 61 florenów. Do liczby tej należy doliczyć Ewangeliarz ozdobiony srebrem, którego wartość określono na 20 florenów¹⁹.

Do zabudowań monasterskich prowadziły podwójne wrota, za którymi w kierunku południowym stała drewniana dzwonnica z kopułą „dwubanikową” pobitą gontami. W niej znajdował się ganek dla kapeli przygrywającej w czasie odpustów. Przez dzwonnice wchodziło się na cmentarz, a dalej do znajdujących się w pobliżu zabudowań gospodarczych. Stanowiły je stary spichlerz kryty gontem, przy nim murowane lochy, wozownia i stajnia dla koni pod gontowym dachem oraz dawna rezydencja zakonna, określona jako „bardzo stara”, która w 1773 r. nie była używana, tylko przeznaczona do rozbiórki²⁰.

Nowo wystawiona rezydencja, drewniana, z gankiem, kryta gontowym dachem, składała się z korytarza i czterech cel. Prowadziła do niej furta, na której znajdował się dzwonek oraz drewniany krzyż, a wewnątrz także obrazy Trójcy Świętej, Zbawiciela, św. Bazylego. W korytarzu o dwóch oknach wisiały: wizerunek Pana Jezusa Milatyńskiego oraz papierowe reprodukcje Paryża i Konstantynopola. Największa cela, złożona z izby i alkierza, należała do superiora. Było to pomieszczenie o dwóch oknach, ogrzewane piecem kaflowym. Na jego wyposażenie składały się kwadratowy stół, szafa, krucyfiks z Pasją, kropidełko oraz obrazy – dwa papierowe i jeden na płótnie przedstawiający św. Bazylego. Cela wikarego miała jedno okno oraz piec, stół, zydel, a także obraz na płótnie przedstawiający Ukrzyżowanie Chrystusa oraz krzyż. Ponadto znajdowały się tam dwie komórki, również wyposażone w stoły i zydle oraz ozdobione obrazami. W osobnym budynku – także drewnianym i pokrytym gontami – znajdowały się izba z alkierzem i piecem kaflowym pełniący funkcję refektarza oraz piekarnia i spiżarnia. W refektarzu stał duży stół, a przy nim ławki, stołki i zydel, ponadto szafka na naczynia oraz szafa biblioteczna, której obecność w tym miejscu świadczyła o braku osobnego pomieszczenia przeznaczonego na bibliotekę. Wyposażenie monasteru było bardzo skromne. W inwentarzach odnotowywano przede wszystkim naczynia żelazne, mosiężne i cynowe służące w kuchni i refektarzu²¹. W 1773 r. po likwidacji rezydencji bazylińskiej w Litwinowie do Zawałowa trafiły rzeczy z tamtejszego klasztoru, już od grudnia 1764 r. podpo-

¹⁸ ЛННБ, ф. 3, од. зб. 613, к. 28.

¹⁹ ЦДІА, ф. 146, оп. 84, сп. 2070, к. 53, 55.

²⁰ ЛННБ, ф. 3, од. зб. 613, к. 2.

²¹ Tamże, к. 2–2v; 30. Wśród naczyń stołowych, głównie cynowych, znajdujących się w refektarzu w 1775 r. było m.in. sześć talerzy, cztery miski, 10 łyżek, 16 noży, a także szklane kieliszki (tylko dwa) i jedna szklanka. Z wyposażenia kuchni odnotowano przede wszystkim naczynia żelazne i miedziane: rondel, patelnię, brytfannę, ruszt i rożna, a nawet tarkę do chrzanu.

rządkowanego monasterowi zawałowskiemu²². W obejściu monasterskim znajdowała się też kaplica zbudowana na planie kwadratu, w której – jak odnotowano w 1773 r. – znajdowało się siedem obrazów przedstawiających Chrystusa, Matkę Bożą i świętych Pańskich (św. Katarzynę i św. Michała Archaniola)²³.

Zabudowania folwarku klasztornego były ogrodzone płotem, drewniane, kryte słomą. Znajdowały się wśród nich obory, stodoła, szopy oraz chlewy. Do monasteru należało pole orne o areale ponad 25 ha (43 dni orania), łąki, ogrody oraz las²⁴. Klasztor posiadał dwie pasieki, w których w 1764 r. było 189 pni pszczelich, zaś około 100 uli pozostawało pustych²⁵. W 1775 r. odnotowano już tylko 30 pni pszczelich²⁶.

Tabela 2. Inwentarz żywy w folwarku monasterskim w Zawałowie w drugiej połowie XVIII w.

Inwentarz żywy \ Rok		1764	1775	1789
1	2	3	4	5
stajnia	konie	4	3	4
	klacze	–	–	–
	źrebięta	–	–	–
obora	buhaje	–	1	–
	woły	8	9	4
	byki	5	–	–
	krowy	5	6	2
	jałówki	5	–	–
	cielęta	3	–	–
chlewnia	knury	–	–	–
	wieprze	20	3	1
	lochy	4	3	1
	prosięta	–	8	–

²² Tamże, k.12v; ЦДІА, f. 684, Protoihumenat bazyliński we Lwowie, op. 1, sp. 1204, Dziennik i historyczna wiadomość o monasterze w Wicyniu 1764–1796, k. 32v. Cudowny obraz św. Mikołaja z Litwinowa trafił do monasteru w Wicyniu. B. Lorens, *Redukcja monasterów w prowincji koronnej Zakonu Ruskiego św. Bazylego Wielkiego w latach 1744–1780*, „Haecreditas Monasteriorum”, 8(2016), s. 85, 93.

²³ ЛННБ, f. 3, od. zb. 613, k. 2–2v.

²⁴ Tamże, k. 21. Dzień orania przeliczyć można na areal wielkości ok. 0,6 ha. Według A.W. Serczyka (*Gospodarstwo magnackie w województwie podolskim w drugiej połowie XVIII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965, s. 64) dzień orania na Podolu przeliczano jako sznur gruntu, co równało się prawie morgowi roli (0,58 ha).

²⁵ ЦДІА, f. 201, op. 4, sp. 613, k. 483.

²⁶ ЛННБ, f. 3, od. zb. 613, k. 32v.

1	2	3	4	5
drob	indyki	–	–	–
	kaczki	–	–	–
	gęsi	więcej niż 1	–	–
	kury i koguty	20	–	4

Źródło: IŹIA, f. 201, op. 4, sp. 613, k. 483; ЛННБ, f. 3, od. zb. 613, k. 32v, 38v.

W latach 1764–1789 wzrastała liczba poddanych klasztornych. W 1764 r. było ich tylko pięciu oraz jeden płacący czynsz, w 1773 r. – dziesięciu (3 pociężnych i 7 pieszych), zaś w 1789 r. – jedenastu. Do ich powinności należało odrabianie pańszczyzny w zimie po jednym dniu, zaś latem (od 23 kwietnia do 1 października) pociężni pracowali po dwa dni, piesi natomiast po jednym dniu w tygodniu. Ponadto wszyscy zobowiązani byli oddawać do klasztoru naturalia w postaci wiśni, jagód leśnych i miarki chmielu. Z robocizn zobowiązani byli do pełnienia stróży, czyli pilnowania zabudowań folwarcznych i świątyni (zwłaszcza dzwonów) w czasie świąt i odpustów cerkiewnych. Gospodarze posiadający zaprzęg powinni przywieźć do monasteru po dwie fury drew z lasu, natomiast odrabiając pańszczyznę pieszą te drwa porąbać²⁷. Roczna praca 11 poddanych klasztornych w 1789 r. oszacowana została na 38 florenów i 8 krajcarów, przy czym za dzień pańszczyzny liczono 4 krajcary²⁸. Na utrzymaniu klasztoru pozostawała służba pracująca na folwarku i w kuchni klasztornej. Byli to leśniczy pilnujący lasu należącego do monasteru, parobek, chłopiec do koni, gospodyni klasztorna, dziewczyna do pomocy w kuchni oraz staruszek opiekujący się pasieką²⁹. Ten skromny zastęp czeladzi klasztornej nie pozwalał na hodowlę owiec i kóz, co zresztą było sytuacją powszechną w monasterach bazylikańskich położonych w tamtej okolicy. W hodowli dominowały bydło i trzoda chlewna³⁰.

Stałe dochody w latach 1778–1793 monaster czerpał głównie z ofiar składanych do skarboxy cerkiewnej (10–30 złp miesięcznie), sum uzyskiwanych w trakcie odpustów (najważniejszym z nich był odpust majowy ku czci św. Mikołaja przynoszący corocznie ok. 500 złp dochodu) oraz prowizji (500 złp rocznie) uiszczanych przez sędziego halickiego Konstantego Szumlańskiego od kwoty 10 tys. złp. Ponadto w latach 70. i na początku 80. XVIII w. zakonnicy sprzedawali produkty uzyskiwane w gospodarstwie monasterskim (głównie miód i воск, masło i sery). Ponadto sprzedawali zwierzęta (konie, bydło rogate i trzodę chlewną), przeważnie sztuki stare, nieprzydatne do hodowli. Nierzadko czer-

²⁷ ЛННБ, f. 3, od. zb. 613, k. 22–22v.

²⁸ ЛННБ, f. 3, od. zb. 371/6, k. 7v.

²⁹ ЛННБ, f. 3, od. zb. 613, k. 23, 34.

³⁰ Podobnie było w Litwinowie, Łukwicy, Pitryczu, Horodence, położonych na terenie ziemi halickiej. Por. Aneks źródłowy w: B. Lorens, *Redukcja monasterów w prowincji koronnej...*, s. 117, 120, 124.

pali też zysk z lasów monasterskich, sprzedając drwa. Działalność ta ustała jednak zupełnie od połowy lat 80. XVIII w.³¹ Klasztor zbierał jałmużnę w postaci produktów rolnych, głównie zboża, udzielaną przez okoliczną szlachtę, duchowieństwo greckokatolickie i inne monasterium bazylikańskie (Strusów, Satanów, Trembowla, Krasnopuszcza)³². Na wydatki monasteru składały się przede wszystkim sumy przeznaczone na wyżywienie zakonników, wynagrodzenie czeladzi klasztornej, najęcie robotników pracujących w okresie żniw i sianokosów na gruntach klasztornych, uiszczenie podatków oraz wypłatę habitowego zakonnikom. Jeśli chodzi o produkty żywnościowe kupowane przez zakonników, to były to mięso i ryby, sól, wino, wódka i piwo, oliwa, cukier, kawa, ryż oraz przyprawy (pieprz, liście laurowe, imbir, szafran, migdały, rodzyunki)³³.

Tabela 3. Finanse monasteru w Zawalowie w okresie rządów kolejnych ihumenów w latach 1778–1793

Okres sprawowania funkcji	Superior	Dochód		Wydatki		Bilans	
		złp	gr	złp	gr	złp	gr
1 XII 1778 – 10 VI (30 V st.st.) 1780	Sylwester Hrehorowicz	1639	13	1485	5	154	8
11 VI (31 V) 1780 – 24 VII (13 VII) 1781	Alimpij Aniełowicz	1414	–	993	5	420	15
25 VII (14 VII) 1781 – 17 XI (6 XI) 1782	Antoni Smereczyński	1625	20	1066	4	559	16
18 XI (7 XI) 1782 – 13 VI (2 VI) 1783	Tadeusz Laszkiewicz	1057	3	710	1	347	2
14 VI (3 VI) 1783 – 29 VII (18 VII) 1786	Auksenty Dubnicki	3678	2	2765	10	912	22
30 VII (19 VII) 1786 – 4 V (23 IV) 1788	Herakliusz Bielkiewicz	1471	6	1626	22	–154	14
5 V (24 IV) 1788 – 12 XI (1 XI) 1789	Sebastian Fryziński	3211	22	3435	4	–224	16
13 XI (2 XI) 1789 – 7 V (26 IV) 1793	Hipolit Lenkiewicz	5952	5	5952	5	0	0

Źródło: ЦДІА, f. 146, op. 84, sp. 2225, k. 22–103v. Zyski z poprzedniego roku wliczane były w kwotę dochodu w roku następnym.

Analizując sytuację finansową monasteru, można wyróżnić w badanym okresie piętnastu lat dwie fazy. Pierwsza, z lat 1778–1788, charakteryzowała się średnimi miesięcznymi dochodami i wydatkami na poziomie 60–100 złp.

³¹ ЦДІА, f. 146, op. 84, sp. 2225, k. 91–103v.

³² Tamże, k. 22–24.

³³ Tamże, k. 25–90v.

W latach 1788–1793 zaś wzrosły dochody miesięczne do 180–200 złp, ale również gwałtownie zwiększyły się wydatki, przekraczając nawet osiągnięte zyski. Gros tych wydatków spowodowane było pobytami w monasterze przedstawicieli komisji cyrkularnej, którzy zjeżdżali do Zawałowa w związku z likwidacją klasztoru, a których należało stosownie ugościć³⁴. Ponadto klasztor opłacał urzędników dokonujących pomiarów gruntów i lasów monasterskich oraz lustracji dóbr³⁵.

W ciągu XVIII w. liczba zakonników w monasterze zawałowskim sukcesywnie malała. Jeszcze w 1724 r., a więc przed powstaniem koronnej prowincji Opieki NMP, było tam ośmiu profesów³⁶. W trzeciej ćwierci XVIII w. odnotowano już pięciu zakonników³⁷, w latach 80. XVIII w. w monasterze przebywało tylko czterech, a potem trzech profesów³⁸. Według spisu z około 1785 r. w klasztorze pozostawali superior Aukenty Dubnicki, wikary Hipolit Zieliński, zakrystianin Sabba Kalinowicz oraz określony jako inwalida Gedeon Iwanicki³⁹. W 1788 r. odnotowano już tylko trzech zakonników⁴⁰.

Unicki biskup lwowski Piotr Bielański w lipcu 1783 r. przedstawił plan koncentracji monasterów położonych w granicach jego diecezji. Założeniem tego projektu było utworzenie większych klasztorów, w których mieszkałoby przynajmniej dziesięciu zakonników. Placówki mające taki stan personalny funkcjonowały jak dotąd. Wśród nich były: Uniów, Buczacz i Krechów. Status pozostałych monasterów miał się zmienić. Rozstrzygnięcia biskupie podporządkowały Zawałów monasterowi w Ułaszkwcach, ze względu na lepszą bazę lokalową tego drugiego⁴¹. Plan został zaakceptowany przez galicyjską komisję

³⁴ Tamże, k. 75v, 80v, 86v. Pobyt komisji cyrkularnej odnotowano w lipcu 1789 r., w styczniu 1791 r. przyjechali mandatariusz i dziekan brzeżański, w kwietniu i maju 1793 r. dwukrotnie w klasztorze przebywał dziekan brzeżański.

³⁵ Tamże, k. 40, 71. Jak odnotowano w księdze przychodów i wydatków: „komisarzowi ex Gubernio zesłanemu na lustrację prowentów gruntowych [...] de consensu communitatis et consilio amicorum, ile że od jego czynności wiele zależało ku uldze monasteru dało się zł 32, człeku zaś jego złp 1”.

³⁶ ЛННБ, ф. 77, zbiór A. Petruszewicza, op. IV, od. zb. 981, Akty i dokumenty Uniowskiego, Onufrijskiego i innych monasterów 1641–1780, k. 13v.

³⁷ Dane z 1749 i 1775 r. Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie (dalej cyt. APPD), Ławra Poczajowska, sygn. 2, Skrutenia, k. 51v–52; ЦДІА, ф. 146, op. 84, sp. 3317, Sprawozdania, doniesienia, korespondencja i inne dokumenty o osobowym składzie monasterów w Galicji 1775–1786, k. 35v–36.

³⁸ ЦДІА, ф. 146, op. 84, sp. 2066, Listy, sprawy i dokumenty o likwidacji greckokatolickiego monasteru bazylińskiego w Szczepłotach 1782–1793, k. 65.

³⁹ ЦДІА, ф. 684, op. 1, sp. 281, Spis zakonników Zakonu Bazylińskiego na terytorium prowincji galicyjskiej 1789, k. 2.

⁴⁰ AGAD, zbiór A. Czołowskiego, sygn. 267, Sprawy klasztorów w Galicji 1773–1791, 1839, 1871–1880, s. 13.

⁴¹ ЦДІА, ф. 146, op. 84, sp. 2181, Dokumenty dotyczące stanu finansowego, personalnego i innych spraw monasterów bazylińskich 1783–1815, k. 5–10.

duchowną, na czele której stał gubernator hr. Józef Brigido, a w jej skład wchodzili kanonicy obu obrządków katolickich ks. Kajetan Kicki i ks. Antoni Aniełłowicz. Pozytywną opinię wydała także odpowiednia komisja w Wiedniu. Mimo to koncentracja monasterów nie została wówczas przeprowadzona⁴².

Zagrożenie dla istnienia klasztorów bazylikańskich w Galicji jednak nie minęło. Wiązało się ono z dekretem cesarza Józefa II z 8 września 1787 r. Na jego podstawie, jak obliczył ks. Władysław Chotkowski, do kasaty przeznaczono 42 monastera położone w Galicji, a planowano pozostawić tylko sześć klasztorów⁴³. W sprawozdaniach z 1788 r. Zawałów został zakwalifikowany jako placówka, którą należy przyłączyć do innego monasteru⁴⁴. Wówczas ruszyły przygotowania do kasaty monasteru, czego wyrazem były spisy klasztorowego majątku nieruchomego i ruchomego. 10 września 1789 r. sporządzono inwentarz monasteru zawałowskiego obejmujący spis oraz oszacowanie wartości cerkwi monasterskiej i jej wyposażenia, rezydencji zakonnej oraz majątku klasztorowego. Został on przygotowany w języku łacińskim przez przedstawiciela cyrkułu brzeżańskiego Jana Rychtera (Richtera) oraz Jana Hlebowieckiego, dziekana zawałowskiego⁴⁵. Jednocześnie prowincjał (protoihumen) Wiktor Starożyński podjął starania o uratowanie części monasterów przeznaczonych do likwidacji. Oprócz sześciu monasterów pozostawionych dekretem z września 1787 r. pragnął zachować jeszcze dziesięć monasterów położonych w eparchiach lwowskiej i przemyskiej. Propozycja w tej sprawie pochodziła z 21 sierpnia 1790 r. Śmierć cesarza Józefa II i objęcie tronu przez Leopolda spowolniły proces kasat. Gubernator hr. Brigido podjął decyzję, aby nie znosić tych monasterów, o których funkcjonowanie postulował prowincjał. Decyzję tę poparło Dyrektorium Kameeralne i Publiczne w Wiedniu, którego referentem był hofrat Leopold Edler von Haan, i zarekomendowało kolejnemu już cesarzowi Franciszkowi I.

Tymczasem w Zawałowie trwały przygotowania do kasaty monasteru. Na wniosek władz cyrkularnych 6 lutego 1792 r. unicki dziekan zawałowski Paweł Krajkowski sporządził inwentarz obejmujący wyposażenie cerkwi monasterskiej, które podpisał superior Hipolit Lenkiewicz⁴⁶. Spis Krajkowskiego był w dużej mierze oparty na inwentarzu z 1789 r., tylko zaniżono wartość niektórych przedmiotów, zwłaszcza dzwonów. Ostatecznie wyposażenie świątyni oszacowane zostało na 1048 florenów i 28½ krajcarów. Ustalenie kosztu wypo-

⁴² Chotkowski, *Historia polityczna Kościoła w Galicji za rządów Maryi Teresy*, t. 2, Kraków 1909, s. 455; J. Wysocki, *Kościół katolicki w zaborze austriackim w latach 1772–1815*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 1, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań–Warszawa 1979, s. 266.

⁴³ Chotkowski, *Redukcje monasterów...*, s.11.

⁴⁴ ЦДІА, f. 146, op. 84, sp. 2066, k. 65. Oprócz Zawałowa wymieniono również sześć klasztorów z eparchii lwowskiej: Krasnopuszczę, Pohonię, Pacyków, Hoszów, Sokulec, Buczacz, zaś cztery określano jako już zlikwidowane (Jazienica, Łuka, Swaryczów, Pitrycz).

⁴⁵ ЛННБ, ф. 3, од. зб. 371/6, к. 1–8.

⁴⁶ ЦДІА, f. 146, op. 84, sp. 2070, k. 52–55.

sażenia i paramentów liturgicznych polegało głównie na uwzględnieniu wartości materiału, z którego wykonano przedmioty, bez respektowania ewentualnej wartości artystycznej czy religijnej, np. ołtarz wielki z obrazem św. Mikołaja „rzeźbiony, struktury starożytnej” został wyceniony na 4 floreny, zaś księga liturgiczna drukowana Tryfologion – na 5 florenów⁴⁷.

21 grudnia 1792 r. w dekreście nadwornym cesarz wyrażał zgodę na pozostawienie 16 monasterów prowadzących szkoły i parochie na terenie Galicji. Stałą liczbę zakonników ustalono na 130 osób⁴⁸. 25 stycznia 1793 r. gubernator Józef Brigido poinformował prowincjała Wiktora Starożyńskiego o decyzji cesarskiej. Oprócz 16 klasztorów bazylikańskich, na funkcjonowanie których wyraził zgodę cesarz, w Galicji działało jeszcze w tym czasie 11 monasterów. Część z nich prowadziła parochie. Spośród tych 11 monasterów trzy placówki nieposiadające *curam animarum* – w miejscowościach Bılce, Pacyków i Zawałów – miały zostać zlikwidowane. W monasterze zawałowskim przebywało wówczas trzech zakonników – dwóch ojców i laik⁴⁹.

Ostatecznie postanowienie o kasacji monasteru bazylikańskiego w Zawałowie zostało zasądzone dekretem nadwornym z 16 lutego 1793 r. i ordynacją Gubernium z 8 marca 1793 r.⁵⁰ Na mocy tych aktów rozpoczęła działalność komisja abolicyjna, w której skład wchodziły przeważnie trzy osoby, m.in. komisarz cyrkularny oraz przedstawiciel duchowieństwa, najczęściej dziekan danego dekanatu. Na jej czele w tym przypadku stał Johann von Morikoni, komisarz cyrkulu brzeżańskiego. Obecność komisji w monasterze zawałowskim odnotowano 26 oraz 29 kwietnia 1793 r. Zakonnicy po przybyciu komisji składali przysięgę dotyczącą prawdziwości podawanych przez nich oświadczeń. Rota tej przysięgi była znana w przypadku innych monasterów, więc można domniemywać, że i w Zawałowie miała ona podobną treść: „My na to miejsce zgromadzeni klasztoru ... zakonnicy jako to.... Przysięgamy Wszechmogącemu Bogu i Cesarsko-królewskiemu Majestatowi cesarzowi rzymskiemu..., że wszystkie rzeczy ruchome, kapitały klasztorowi służące i nieruchome wiernie sumiennie okazać i przed tą subdelegowaną kommissyą nic a nic pod jakimkolwiek pretekstem, tytułem, co się tylko własności tegoż klasztoru tycze nie tając wyznaczyć chcemy. Że my to wszystko jako nam jasno jest czytane, dobrze i należycie zrozumieli pod sumieniem wykonywać przyrzekamy, obiecujemy i ślubujemy. Tak nam Boże dopomóż i Jego Święta Ewangelia”⁵¹.

⁴⁷ ЦДІА, f. 146, op. 84, sp. 2070, k. 52v, 55.

⁴⁸ Chotkowski, *Redukcje monasterów...*, s. 46–48.

⁴⁹ ЛННБ, f. 3, od. zb. 1240/6, List do prowincjała Wiktora Starożyńskiego 25 I 1793, k. 1–2; ЦДІА, f. 684, op. 1, sp. 1990, Historyczna wiadomość i kronika monasteru w Krasnopuszczu 1770–1900, k. 44v–45v.

⁵⁰ ЦДІА, f. 146, op. 84, sp. 2223, k. 76.

⁵¹ ЦДІА, f. 684, op. 1, sp. 3342, Inwentarzowy opis ruchomego i nieruchomego majątku likwidowanego monasteru bazylikańskiego w Wolicy 1788–1802, k. 6.

Podczas posiedzenia komisji abolicyjnej 26 kwietnia 1793 r. wyznaczono termin licytacji w monasterze zawałowskim dóbr nieruchomości oraz przedmiotów znajdujących się w klasztorze. Licytacja miała się odbyć 1 maja 1793 r. o godzinie dziewiątej rano. Informację w tej sprawie ogłaszano trzykrotnie w urzędzie cyrkularnym w Brzeżanach i rozesłano wiadomość po okolicznych miejscowościach. Łącznie wartość wystawionych na licytacji budynków i sprzętów oszacowano na 151 florenów 3 krajcary, zaś podczas przetargu uzyskano 196 florenów i 42 krajcary⁵². Z kolei 29 kwietnia 1793 r. ogłoszono termin licytacji klasztornego majątku nieruchomego „z wszelkimi do tego należącymi poddaniami, ornami gruntami, sianozęciami, sadami, ogrodami, pastwiskami, lasami, wolnym kurzeniem wódki, miodu i piwa, i innymi dostojnościami” na 7 maja tego roku na godzinę dziewiątą rano. Postanowiono do czasu uregulowania wszelkich spraw związanych z ustaleniem statusu prawnego majątku monasterskiego wydzierżawić go na rok oferującemu największą wysokość arendy. Wartość gruntów oraz świadczeń uiszczanych przez poddanych wyceniono na 124 floreny i od tej sumy miano rozpocząć licytację. 7 maja wzięło w niej udział czterech zainteresowanych. Ostateczniearendę przyznano nieznanemu z imienia Ryfińskiemu, który zaoferował 161 florenów⁵³.

20 maja 1793 r. komisja abolicyjna dokonała w Zawałowie intromisji, czyli wejścia w posiadanie nieruchomości klasztornych⁵⁴. Lasy klasztorne zostały przejęte przez urząd kameralny. Do czuwania nad nimi wybrano leśniczego Józefa Kurkowskiego (Kiernowskiego), który 20 maja 1793 r. złożył następującą przysięgę: „przysięgam Panu Bogu jako wiernie, poczcziwie skarbowi cesarskiemu służyć będę, lasów regularnie pilnować i strzec jako swego dobra, żadną korupcją od nikogo nie uwodząc się i podług instrukcyi mi danej wszystko wykonywać i sprawować będę”⁵⁵. Trzej zakonnicy przebywający wówczas w monasterze zawałowskim zostali przeniesieni do innych monasterów położonych w pobliżu, m.in. do Uhornik⁵⁶.

Kosztowności i paramenty liturgiczne wykonane z cyny czy szlachetnych kruszców złożono w depozycie w siedzibie cyrkułu brzeżańskiego, zaś później najprawdopodobniej przekazano spółce żydowskiej z Wiednia „Dobrucka i syn” (Drobruskaer Contrahenten), która na mocy dekretu z 22 listopada 1787 r. przejmowała paramenty i sprzęt kościelny z innych skasowanych cerkwi i monasterów galicyjskich⁵⁷. Przedmioty pochodzące z Zawałowa zostały oszacowa-

⁵² ЦДІА, f. 146, op. 84, sp. 2223, k. 51, 80–82v.

⁵³ Tamże, k. 51, 64–65, 78–79v.

⁵⁴ Tamże, k. 77.

⁵⁵ Tamże, k. 87.

⁵⁶ Tamże, k. 34–35.

⁵⁷ ЦДІА, f. 146, op. 84, sp. 2223, k. 30–30v; W. Chotkowski, *Dzieje klasztorów i monasterów galicyjskich w czasach rozbiorowych*, cz. 1: *Zakony doszczętnie zniesione*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie”, 1916, nr 6, s. 35.

ne na 518 florenów 6 krajcarów, zaś zysk z ich spieniężenia miał wynieść 1057 florenów 56½ krajcarów⁵⁸. Zgodnie z polityką kasacyjną beneficjentem po likwidacji monasteru w Zawałowie, oprócz Funduszu Religijnego, miała być zawałowska parochia greckokatolicka reprezentowana przez tamtejszego parocha Eliasza Harasiewicza (Hanasiewicza)⁵⁹. Okazało się jednak, że na kasacie monasteru skorzystały też inne klasztory bazylikańskie, np. wspólnota zakonna w Zadarowie na licytacji w dniu 1 maja 1793 r. kupiła jeden z zawałowskich dzwonów. Został on sprowadzony do tamtejszej cerkwi na odpust Przeniesienia Ciała św. Mikołaja w dniu 9 maja⁶⁰.

Komisja abolicyjna zakończyła pracę, przedstawiając 12 czerwca 1793 r. w Zawałowie protokół zawierający sprawozdanie z poczynionych działań⁶¹. Następnie 25 sierpnia urzędnik administracji galicyjskiej Leopold Haysler podpisał sprawozdanie skierowane do Gubernium dotyczące likwidacji monasteru w Zawałowie⁶². Kolejny protokół podpisany został we Lwowie 27 grudnia 1793 r.⁶³ Jak wynika ze sprawozdań, kasata monasteru w Zawałowie przyniosła zyski dla Funduszu Religijnego, osiągając większe sumy niż szacowana wartość majątku klasztorowego. Wyjaśnianie spraw finansowych monasteru nie zakończyło się wraz z jego kasatą. Urząd cyrkularny w Brzeżanach jeszcze w kilka lat po kasacie ustalał prawa należące do funduszu monasterskiego oraz zajmował się ściąganiem kapitałów klasztoru ulokowanych na różnych dobrach, m.in. kwotą 2500 florenów (10 tys. złp) pozostającą w dyspozycji Konstantego Szumlańskiego⁶⁴.

Warto również zwrócić uwagę na los księgozbioru biblioteki klasztornej. Monaster zawałowski posiadał bibliotekę złożoną z ksiąg pisanych i drukowanych w językach cerkiewnosłowiańskim, polskim i łacińskim. Z zachowanych inwentarzy wnosić można, że książki przechowywane były w szafce bibliotecznej w refektarzu. Zawartość tematyczna księgozbioru związana była głównie z kaznodziejstwem oraz pismami z zakresu teologii moralnej. W opisie wizytacyjnym z 1764 r. zaznaczono, że większość biblioteki stanowiły książki włączone do niej po śmierci zawałowskiego zakonnika Sebastiana Dolińskiego. W jego zbiorze znajdowały się m.in. dwa tomy encyklopedii *Nowe Ateny* ks. Benedykta Chmielowskiego wydane we Lwowie w latach 1745–1746, *Lampa zapalona*

⁵⁸ ЦДІА, f. 146, op. 84, sp. 2223, k. 51v.

⁵⁹ Tamże, k. 57–57v; AGAD, zbiór A. Czołowskiego, sygn. 188, s. 103.

⁶⁰ ЛННБ, f. 3, od. zb. 310, Księga aktów monasteru zadarowskiego 1770, k. 65v.

⁶¹ ЦДІА, f. 146, op. 84, sp. 2223, k. 44–56v.

⁶² Tamże, k. 37–40v.

⁶³ Tamże, k. 21–35v.

⁶⁴ Tamże, k. 123; sp. 2224, Raporty, listy, korespondencja i inne dokumenty dotyczące likwidacji klasztoru bazylikańskiego w Zawałowie (okręg brzeżański), t. 2, k. 43–44. W 1797 r. chciano nabyć prawa wolnego młewa i produkcji alkoholu od spadkobierczyni fundatorów monasteru za sumę 852 florenów 40 krajcarów. ЛННБ, f. 3, od. zb. 371/1, List do prokuratora prowincji galicyjskiej o. Juliana Zdziuszyńskiego w sprawie monasteru zawałowskiego 1794–1798, k. 1.

dusze zakonne do powinnych należytości ku Bogu, bliżniemu własney duszy y zachowania ślubow oświeciąca Hieronima Gracyana, wydana we Lwowie w 1723 r., a także ustawy synodu zamojskiego i reguły zakonne św. Bazylego Wielkiego oraz panegiryk na cześć starosty kaniowskiego Mikołaja Potockiego, najprawdopodobniej autorstwa o. Jana Hieronima Nereziusza, wydany we Lwowie w 1754 r.⁶⁵

Tabela 4. Księgozbiór biblioteki monasteru w Zawalowie w drugiej połowie XVIII w. na podstawie inwentarzy

Księgi	1764	1777	1789
polskie	25	37	42
łacińskie		22	25
słowiańskie (ruskie)	17	19	21
suma	42	68	86

Źródło: ІЦІА, f. 201, op. 4, sp. 613, k. 482v; ЛННБ, f. 3, od. zb. 613, k. 28v–29v, 37.

Dane dotyczące liczby książek bibliotecznych zawarte w inwentarzach nie pokrywają się ze spisami, które sporządzone zostały w latach 1788–1793 w związku z przygotowaniami do kasaty. Z 28 kwietnia 1788 r. pochodził katalog książek biblioteki monasterskiej podpisany przez przełożonego placówki o. Herakliusza Bielkiewicza. Zawierał on 37 tomów w językach polskim i łacińskim, drukowanych i pisanych. Spośród woluminów pisanych odnotowano głównie skrypty do nauki arytmetyki, filozofii i teologii (7 książek). Z kolei książki drukowane zapisano, używając przeważnie tytułu lub ogólnego określenia zawartości, np. *Dziennik świętych, kazania bez tytułu*⁶⁶. Księgozbiór nie zawierał cennych egzemplarzy, inkunabułów czy tytułów pochodzących z XVI w. Zdecydowana większość książek wydana została w XVIII w. Być może już wówczas odrzucono i nie wpisano do katalogu części książek, głównie w języku cerkiewnosłowiańskim, uznanych za nieprzydatne.

W inwentarzu spisany we wrześniu 1789 r. wymieniono jako *Libri ad fundum instructum spectantes* 54 woluminy w językach polskim, łacińskim i cerkiewnosłowiańskim⁶⁷. Kolejny katalog pochodził z okresu przeprowadzania kasaty monasteru. Według daty zapisanej na karcie spisu sporządzony został przed 19 stycznia 1796 r. Można przyjąć, że był przygotowany w okresie od

⁶⁵ ІЦІА, f. 201, op. 4, sp. 613, k. 482v.

⁶⁶ Biblioteka Narodowa w Warszawie (dalej cyt. BN), akc. 10794, Katalogi bibliotek bazylikańskich, k. 49. Rękopis akcesyjny zawierający katalog książek pochodzących ze zlikwidowanych monasterów bazylikańskich przechowywany w Bibliotece Narodowej w Warszawie może być tożsamy z rękopisem 272 znajdującym się przed II wojną światową w Dziale Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Lwowskiego.

⁶⁷ ЛННБ, f. 3, od. zb. 371/6, k. 7. Książki nie zostały wycenione.

kwietnia do maja 1793 r., gdy trwały działania kasacyjne. Został on sporządzony na podstawie katalogu z 1788 r. jako rejestr ksiąg przeznaczonych do wglądu dla różnych instytucji po kasacie monasteru zawałowskiego. W spisie znalazły się 42 tomy ujęte w 37 pozycjach. Książki te zostały ocenione jako niemające żadnej wartości (*libri nullam valorem habent*). Spis zawierał tylko początek tytułu lub też pospolitą nazwę księgi, bez podania miejsca i roku wydania, nazwiska wydawcy czy formatu. Uniemożliwia to poznanie pełnej zawartości księżnicy zawałowskiej. Spośród tytułów, które udało się ustalić, można wymienić dzieła łacińskie wydane najprawdopodobniej poza granicami Rzeczypospolitej: *Veritates aeternae ex prima hebdomade asceseos Ignatianae... a P. Matthaeo Vogel S.J.* (wydane w Augsburgu w 1749 r.), *Promptuarium morale super Evangelia festorum totus anni* (autorstwa Laurentio Beyerlincka, wydane w Kolonii w 1614 r.), *Manuale Concionatorum Sacrae Scripturae Floribus discretum* (wydane w Moguncji w 1666 r.), *Theatrum gloriae sanctorum* (autorstwa Casimira Füesslina, wydane w Sulzbach w 1696 r.), *Contemptus vanitatum mundi* (autorstwa Diego de Estelli, wydane w Kolonii w XVI lub XVII w.). Spośród dzieł w języku polskim dominowały prace z dziedziny kaznodziejstwa, np. *Gospodarz nieba i ziemi Jezus Chrystus Syn Boży Bóg Wcielony, Zbawiciel i naprawca świata ... na kazaniach wystawiony* autorstwa Jacka Liberiusza (wydane w Krakowie w XVII w.), *Niedziele kaznodziejskie to jest kazania na niedziele całego roku od księdza Stanisława Bielickiego Soc. J. wypracowane* (wydane w Częstochowie lub Poznaniu w XVIII w.), *Żniwo złote albo kazania na uroczystości świętych Boskich przez X. Macieja Muchowskiego SJ* (wydane w Sandomierzu w 1730 r.). Spośród dzieł autorstwa bazylianów wymieniono *Hierarchię abo o zwierzchności w Cerkwi Bożej* Jana Dubowicza (wydane we Lwowie w 1644 r.) i *W wieniec Bożej Matki, i Ojców kwiatki...* Łazarza Baranowicza (wydane w Czernichowie w 1680 r.). Ponadto odnotowano prace św. Augustyna (*Rozmyślenia nabożne* wydane najprawdopodobniej w Poczajowie w 1777 r.), Protazego Neweraniego (*Ozdoba Kościoła katolickiego, to jest ceremonie...*, wydane w Lublinie w 1747 r.), Teofila Rutki (*Choraągiew zgody i pokoju, to jest Duch Święty od Syna pochodzący...*, wydane w Lublinie w 1691 r.), Pawła Zehentnera (*Sumnienie niespokojne abo sumienny mol grzesznika nieustannie dręczący...*, wydane we Lwowie w 1744 r.), Piotra Skargi (*Roczne dzieje kościelne od narodzenia Pana i Boga naszego Jezusa Chrystusa wybrane z rocznych dziejów kościelnych Cesara Baroniusza kardynała...*, wydane w Krakowie w XVII w.), Mikołaja Radziwiłła Sierotki (*Peregrynacja abo pielgrzymowanie do Ziemie Świętej...*, wydane w Krakowie w XVII lub XVIII w.)⁶⁸.

Zgodnie z rozkazem cesarskim pracownik Biblioteki Uniwersyteckiej we Lwowie miał prawo wglądu do inwentarzy bibliotek zakonnych w celu zorien-

⁶⁸ BN, akc. 10794, k. 48–48v.

towania się w ich zawartości. Do tej właśnie instytucji trafiały woluminy ze znoszonych klasztorów, aby następnie po przejrzeniu i posortowaniu rozdzielić je między Bibliotekę Nadworną w Wiedniu (najcenniejsze egzemplarze) oraz seminarium generalne we Lwowie i gimnazja galicyjskie (duplikaty). Książki nieprzydatne dla celów edukacyjnych przeznaczano na licytację lub traktowano jako makulaturę⁶⁹. Na adres dyrektora Biblioteki Uniwersyteckiej w Lwowie Henryka Godfryda von Bretschneidra należało wysłać wszystkie książki z biblioteki monasteru w Zawałowie w celu dokonania przez niego wyboru potrzebnych egzemplarzy⁷⁰. Według autorów monografii Uniwersytetu Lwowskiego książki z biblioteki w Zawałowie trafiły do Biblioteki Uniwersyteckiej wraz z księgozbiorami monasterów w Czortkowie, Łuce, Pitryczu, Skicie, Smolnicy, Świętym Spasie, Szczepłotach, Topolnicy, Trembowli i Zbarażu⁷¹. Ich dalszy los pozostawał nieznan. Jeśli księgozbiór zawałowski pozostał w Bibliotece Uniwersyteckiej we Lwowie, to podzielił los tej książnicy zniszczonej pożarem w XIX w.⁷²

Kasata monasteru bazylińskiego w Zawałowie planowana od 1787 r. została zrealizowana w 1793 r. Wpisała się ona w schemat postępowania powielany przez władze austriackie w stosunku do innych placówek bazylińskich w Galicji. Zabudowania monasteru ze względu na swoje położenie i strukturę nie były przydatne do celów publicznych, stąd podjęto decyzję o ich oddaniu w ręce prywatne. W celu uniknięcia zbyt pośpiesznego wyzbycia się tych dóbr zarządzono ich dzierżawę. Zgodnie z założeniami habsburskiej polityki kasacyjnej cerkiew monasterską oddano parochii greckokatolickiej w Zawałowie, zaś przedmioty stanowiące wyposażenie zarówno cerkwi, jak i klasztoru zlicytowano. Księgi ze zbiorów monasterskich trafiły do Biblioteki Uniwersyteckiej we Lwowie. W ten sposób zakończył istnienie ośrodek religijny o tradycji sięgającej co najmniej połowy XVII w.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD):

zespół 388 (zbiór A. Czołowskiego), sygn. 188; 252; 267.

⁶⁹ K. Reifenkugel, *Biblioteka Uniwersytecka we Lwowie*, „Przewodnik Naukowy i Literacki”, 1873, z. 3, s. 186–187.

⁷⁰ ІІІІА, f. 146, op. 84, sp. 2223, k. 15–15v. Zgodnie z rozporządzeniem Gubernium z 20 kwietnia 1790 r. wszystkie książki z kasowanych monasterów miały być przesyłane do Lwowa. Zob. L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów 1894, s. 122.

⁷¹ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu...*, s. 121.

⁷² Tamże, s. 301.

Biblioteka Narodowa w Warszawie (BN):

акс. 10794.

Центральний Державний Історичний Архів України м. Львів (ЦДІА):

f. 146, Galicyjskie Namiestnictwo, op. 84, sp. 2066; 2070; 2181; 2223; 2224; 2225; 3317.

f. 201, Greckokatolicki Konsystorz Metropolitalny we Lwowie, op. 4, sp. 613.

f. 684, Protoihumenat bazyliński we Lwowie, op. 1, sp. 281; 1990; 1204; 3342.

Львівська Національна Наукова Бібліотека України імені Василя Стефаника, Відділ Рукописів (ЛННБ):

f. 3, рękopisy bazylińskie, od. zb. 310; 371/1; 371/6; 613.

f. 77, zbiór A. Petruszewicza, op. IV, od. zb. 981.

Źródła drukowane

Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799, підгот. О. А. Купчинський, Е. Й. Ружиский, Київ 1972.

Оpracowania

Budzyński Z., *Kresy południowo-wschodnie w drugiej połowie XVIII wieku*, t. 1: *Statystyka wyznaniowa i etniczna*, Przemyśl–Rzeszów 2005.

Chotkowski W., *Dzieje klasztorów i monasterów galicyjskich w czasach rozbiorowych*, cz. 1: *Zakony doszczętnie zniszczone*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie”, 1916, nr 6, s. 26–40.

Chotkowski W., *Historia polityczna Kościoła w Galicji za rządów Maryi Teresy*, t. 2, Kraków 1909.

Chotkowski W., *Redukcje monasterów bazylińskich w Galicji* (Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego – Polska Akademia Umiejętności, seria 2, 38), Kraków 1922.

Dąbrowski D., *Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich*, Poznań–Wrocław 2002.

Finkel L., Starzyński S., *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów 1894.

Lorens B., *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780*, Rzeszów 2014.

Lorens B., *Bazylianie w Galicji wobec działań kasacyjnych w latach 1772–1792*, w: *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*, t. 1: *Geneza. Kasaty na ziemiach zaborów austriackiego i rosyjskiego*, red. M. Derwich, Wrocław 2014, s. 215–232.

Lorens B., *Redukcja monasterów w prowincji koronnej Zakonu Ruskiego św. Bazylego Wielkiego w latach 1744–1780*, „Hereditas Monasteriorum”, 8(2016), s. 65–134.

Lu.Dz. [L. Dziedzicki], Zawalów, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 14, red. B. Chlebowski i in., Warszawa 1895.

Reifenkugel K., *Biblioteka Uniwersytecka we Lwowie*, „Przewodnik Naukowy i Literacki”, 1873, z. 3, s. 181–197, 275–283, 459–468.

Serczyk W.A., *Gospodarstwo magnackie w województwie podolskim w drugiej połowie XVIII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965.

Szady B., *Geografia struktur religijnych i wyznaniowych w Koronie w II połowie XVIII wieku*, Lublin 2010.

Wysocki J., *Kościół katolicki w zaborze austriackim w latach 1772–1815*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2: 1764–1945, cz. 1: 1764–1918, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań–Warszawa 1979, s. 235–277.

Ваврик М.М., *Напис розвитку і стану Василянського Чина XVII–XX ст. Топографічно-статистична розвідка*, Рим 1979.

THE DISSOLUTION OF THE BASILIAN MONASTERY IN ZAWALOW IN 1793

Summary

The dissolution of the Basilian Orthodox monastery in Zawalow was conducted in April and May 1793, however the decision about its liquidation had been already made in 1787. This establishment belonged to a Galician province of the Order of Saint Basil the Great. Apart from St. Nicholas Orthodox Church, the monastery and utility buildings, the possession consisted of more than 25 ha of land, forests and meadows. These real properties, since located on the Zawalow town outskirts, were not intended for public use, but handed over to private individuals by way of an auction. The equipment of the orthodox church and the monastery was also auctioned. Financial means collected in this way aided the Religious Fund. Liturgical items were given to a Greek Catholic parish in Zawalow, while the library collections ended up in the University Library in Lviv. The course of dissolutive process of the Zwalow monastery did not differ from the cassation processes of other Basilian monasteries of Galicia.